

végétől: 17,9 x 5 cm. Cav. Luigi d'Aurivio könyvtáros fényképnegatívja, Uo. A Csepel-sziget térképe, jobb alsó részében Ráckeve látképevel, a XVII. század végétől. Papír, tollrajz és vízfestmény: 47 x 65 cm, Magyar Országos Levéltár. P 1314. A Batthyány Család Levéltára. Missiles. Nr. 39 309. Székesfehérvár, 1686. Ramadán fejevári alajbég – Batthyány Ádám dunántúli főgenerális, Nr. 13 605., Nr. 51 447 – 51 448: Szfvár, 1688. A fejevári vezírpasa – Batthyány Ádám; *Bognár József*: Csepel. Tudománytár, 1843. 14. k. 50-62., 110-130., 164-189., 216-242. o.; *Korpás Emil*: A Csepelsziget (Adatok a Csepelsziget természeti földrajzához), Vízügyi Közlemények, 1934. 1. sz. 3-15. o.; *Bóna Imre*: Csepelsziget. Módszeres földrajzi tanulmány. Szeged, 1937. 47. o. (Litterarum ac scientiarum reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae. Sectio Geographico-Historica, tom. IV., fasc. 1.); A Székesfehérvári Püspöki Egyházmegye Levéltára. Kutatóterem. A plébánosokról és a káplánokról készített, rendezetlen cédulakatalógus. Bognár József (Szentmihályfalva, 1807. I. 9 – Bp., 1888. IX. 29.); Ráckeve. Római Katolikus Plébániahivatal. Anyakönyvek; V. k.: „Szabados Ráckeve Város Katolika Egyházának Anya Könyve” (1837. I. 3. – 1847. XII. 30.) 1, 333, 2 o. – ebben Bognár József ráckevei káplán bejegyzései: keresztelesek: 24-36. o. esketéseik: 8-9. o., temetések: 23. o.

Érsekújvár a kuruckorban

Érsekújvár egyik legjelentősebb történelmi kora a kuruckor. Rákóczi Ferenc 1703. májusában Brezán várából, Lengyelországból „Cum Deo, pro patria et libertate!” (Istennel a hazáért és a szabadságért!) felirattal piros zászlókat küldött, és fegyverbe szólította a Habsburgok ellen az ország lakosait. Kardokkal, vasvillákkal és kapával kezükben: magyarok, szlovákok és rutének egymás mellé zárkóztak a Habsburg elnyomás ellen.

Érsekújvár várában lévő katonaságból, több mint száz huszár szökött át Rákóczi oldalára. A felkelők 1703. őszén akarták Érsekújvárt elfoglalni, de a támadás sikertelen volt, hiszen a támadóknak nem volt ütőképes tüzérésgük. A kurucok a császáriakat Léva felé szorították vissza. Később a császáriaktól sikerült sok hadianyagot szerezniük, így 1704. május 24-én megindultak Érsekújvár bevetelére. Bajcs és Andó felől érkezve Újvár alatt tábort ütöttek, és a törökök kiűzésekor megrongált várat bekerítették. A kurucok kihasználták a helyzetet: jól tudták, hogy a vár a törökök kiűzésekor hol rongálódott meg legjobban. Megindult a támadás, a császáriak védőserege 500 osztrák gyalogosból és 300 magyar hajdúból állott, akik érzelmi szempontból a kurucokhoz húztak. Ekkor a császáriak várparancsnoka Axamann Henrik volt.

A ferences barátok a kurucoknak pontos információkat vittek a várból, ezért, akkor a ferenceseket *kurucbarátoknak* is nevezték. A szerzetes rend falára ezért is tették 1904-ben Bercsényi Miklós, a Rákóczi felkelés országos főtábornokának az emléktábláját. Bercsényi 1704-1708-as években lakott a kolostorban.

A hajdúk éjnek idején kitárták a kapukat, így a kurucok a hidakon és a gerendán át Bottyán János kuruc generális vezénylete alatt, 1704. november 16-án elfoglalták a várat. Ettől kezdve Érsekújvár lett nyugaton a kuruc mozgalom központja, keleten pedig Kassa.

A felszabadulás után II. Rákóczi Ferenc itt tartotta a haditanácsot is. A haditanácson Bercsényi Miklós, Bottyán János, Buday, Andrassy, Eszterházy és Vay Ádám tábornokok vettek részt. II. Rákóczi Ferenc elrendelte a vár kijavítását, illetve a francia hadimémnökök által a kornak megfelelő modernizálását. Elhatározta továbbá az új előbástyák megépítését, a malom megerősítését, a gát és a zsiliprendszer megújítását.

Ezeken kívül a két várkapu elé egyenként 300 lovas elhelyezésére alkalmas elővár és a bástyák között lévő várfal elé erődöt kellett állítani. Megerősített táborhelyeket létesítettek, a bástyák között mintegy 12000 katona számára. Két hónap alatt több

mint 100000 forintot költöttek a munkálatokra. Az építkezés befejeztével Érsekújvár lett a kuruc hadak főhadiszállása. Itt voltak összpontosítva a szükséges iparosok: a puskakészítők, a tölténykészítők, a kőművesek, cipészek, szabók stb.

Ebeczky Imre várparancsnok súlyos betegségére hivatkozva tisztségéről lemondott, helyébe 1707-ben Berthóty István került.

II. Rákóczi Ferenc 1706. május 16-án feleségével és udvartartásával Érsekújvárra érkezett, és 19-én tanácsulést tartott a primáspalotában, majd 20-án fegyverszünetet írt alá. Június 8-án ugyanott a császári udvar küldötteivel a békekötésről tárgyalt, de a tárgyalások nem vezettek eredményre.

A primáspalota falára 1904-ben Érsekújvár bevételének 200. évfordulója alkalmából II. Rákóczi Ferenc domborművével ellátott emléktáblát helyeztek el. Ezen kívül azt is, hogy a fejedelem nejével Zrínyi Ilonával és Júlia nővérével itt lakott. A primáspalota az 1945. március 14-i angol-amerikai szőnyegbombázás miatt megsérült, a kijavítás helyett sajnos lerombolták, pedig a történelmi szempontból fontos épület helyreállítása nagyban emelte volna városunk műemléki rangját.

A bécsi katonai tanács Heister Siegbert tábornokot bízta meg Érsekújvár bevételével. A tüzérségen kívül 6000 lovas és 7000 gyalogost bocsátottak az ostromlók rendelkezésére. Április vége felé Zselíznél lepadt a Garam, Bottyán hidat veretett és Károlyival együtt április 29-én mintegy 7000 lovassal, 1000 gyalogossal, valamint élelmiszer-szállítmánnyal a híd előtt letáboroztak. Csak 200 szekeret tudtak összeszedni, ezért mintegy 300 lóra még a nyereg mögé is egy-egy zsák lisztet kötöttek. A császáriak a kurucok vállalkozásáról a kémek útján értesültek, és csapatokat összpontosítottak, hogy a várban lévő kurucoknak az élelmet ne tudják beszállítani. Heister és Wallis Mocsonokról és Surányból 3000 katonával, Bruckenthal pedig Esztergomból 1500 emberrel indult a kurucok megtámadására és az értékes élelmiszerszállítmány megszerzésére.

Bottyán és Ebeczky azonban 4000 lovassal feltartóztatta a császári hadakat, amikor Heister a kurucok népes seregét meglátta, elállt az ütközettől. Így Bottyán János szállítmánya sértetlenül megérkezett a várba.

Bottyán János 1709. szeptember 24-én meghalt, októberben követte őt Berthóty István kuruc generális. A várparancsnok Csajághy János lett, a lovasság parancsnoka pedig Balogh István. Csajághy egy nézeteltérés kapcsán november 25-én összeveszett Váraljai Örmaggyal, akit a vita hevében leszűrt, Pongrácz János alezredest pedig vasra verve bebörtönöztette. A várórség fellázadt, és panasza ment Bercsényihez, aki az ügy kivizsgálásáig a várparancsnokságot Ebeczky Istvánra bízta. Amikor Rákóczi értesült a történetekről, Eszterházy Antalnak adott parancsot, hogy Csajághyt tartóztassa le.

A kurucok serege alig volt több 1000 felfegyverezett katonánál és a kézi fegyvereken kívül csupán 100 ágyújuk volt. Heister seregével 1708. szeptember 26-án megindította a támadást, a várat 45 ágyúval, illetve mozsárral lőtte. A gyalogság először szeptember 30-án, másodszer október 5-én támadta a malomerődöt. A másodszori támadás sikeres volt, s a megerősített malomerődöt bevették.

Heister tábornok, tekintettel a nagy veszteségekre és a közeledő télre, felhagyott Érsekújvár ostromával és Léva felé indult. A vár egész környékét felégették, ami megmaradt, az a kurucoké lett, így átmenetileg javult a várórség élelmézése.

Ekkor történt a kurucok legnagyobb árulása, Ocskay László kuruc brigadéros: Pyber László nyitrai püspök közvetítésével kapcsolatba lépett Pálffy Jánossal, akinek a rábeszélésére Ocskay ezredével átállt a császáriakhoz, ez nagy veszélyt jelentett a kurucokra nézve, hiszen Ocskay jól ismerte a kurucok haditechnikáját.

Jávorka kuruc hadnagy 1709. december 30-án portyázó csapatával vállalkozott Ocskay László elfogására. A befagyott Vágon Szímondnél mentek át, estére Deákinál voltak, éjfél tájban Nagyszombathoz értek, ahol megpihentek. Majd Szilveszter éjjelén

Ocskónál lesben álltak, mert megtudták, hogy Ocskay egy barátjánál dorbézolva töltötte a Szilveszter éjjelét. Reggel, amikor Ocskay csekélyszámú csapatával hazafelé indult, és utolsó lovasa is felbukkant, Jávorka megsarkantyúzta a lovát és felkiáltott: „Vivat Rákóczi!” „Éljen Rákóczi!” Ocskayt kiűtötte a nyeregből, majd az egyik lóra kötötték, és Érsekújvárra siettek, ahová 1710. január 2-án délután érkeztek.

Csajághy István várparancsnok ítélezésre hívta össze a katonai haditörvényszék tagjait. A haditörvényszék Ocskay Lászlót hazaárulásért karóbahúzásra ítélte. Ez volt a legszörnyűbb kivégzési mód, az ítéletre Ocskay László, bár kemény katona volt, összeroppant. Könnyörgött, megtagadta a császárt és Rákóczihoz szóló hűségnyilatkozatát többször is megismételte.

Ekkor kért szót Rákóczi egyik leghűségesebb embere Ocskay Sándor, a brigadéros öccse, és térden állva könnyörgött a haditörvényszék bírái előtt az ítélet megváltoztatásáért. Csajághy élt a kegyelem jogával, és az ítéletet fejvesztésre változtatta, azzal a kikötéssel, hogy a pallóssal levágott fejét karóra húzzák, és kitűzik a bástya fokára. Ocskay ezután a siralomházba vonult, végrendelkezett. A piacon közben ácsolták a vérpádot.

Reggel 1910. január 3-án kellemetlen hideg szél süvített. Megperdültek a dobok és a tömeg egetverő ordítással fogadta az árulót, Ocskay a gránátosok négyszögében a vérpád felé indult, majd Grassalkovics János az árulót átadta Miklós hóhérnak. Ocskay László azt kiáltotta, hogy megtért Rákóczihoz, majd elbúcsúzott, és bocsánatot kért tisztársaitól a hazaárulásért.

A pribékek hozzáléptek, megragadták, szemét bekötötték, és Ocskay megtörten, imádkozva hajtotta fejét a vérpadra. A hóhér remekelni akart, de kétszer is hibázott, pallósa félrecsúszott, míg a harmadik csapásra Ocskay teste a földre bukott, de feje még mindig nem vált el törzsétől. Ebben a kínos helyzetben a dobos tompa pergése közepette a tömeg biztatta a hóhért. Miklós hóhér lehajolt, hogy Ocskay fejét pallossal lemetszhesse, majd hajánál fogva felmutassa. A karóra húzott fejet rögtön kitűzték a bástya fokára.

Ocskay kivégzésének a helyét a mai Fő téren, a Nemzeti Bank épületével szemben a tér burkolatában bronzból készített tábla jelzi: OL-1710. Az esztergomi Prímás Levéltárában végzett kutatásaim szerint valószínűbb, hogy az egykori vérpád a primás-palota kapujával szemben volt, az pedig a mostani Jednota áruház bejáratánál van.

A császári hadak sem nyugodtak bele Ocskay László kivégzésébe, bosszút álltak, és Győrött pallossal tíz magyarnak vágták le a fejét, Podor dandárnokot, Belfort ezredes, Palkovics hadbiztost, Benedek Tamás hadnagyot, további hat kurucot karóba húztak.

Rákóczinak minden reménye az újvári várban volt, de 1710 július elsején Heister hadai – miután Surányt is bevették – Újvár alá vonultak. Nehéz küzdelem árán elfoglaltak egy előbástyát, majd állandó bombázásokkal nagyon megrongálták a bástyákat és a várfalakat. A hosszantartó csatározások miatt az emberek türelme elfogyott és a pestisjárvány is sok áldozatot követelt.

A császáriak azon törektek fejüket, hogy hogyan lehetne Újvárt csellel bevenni, ezért a zborhegyi szerzetesek közül megkörnyékezték János atyát, akit rávettek arra, hogy jusson be a várba, és ott Berthótót a vár parancsnokát és több más tisztet bírjon rá, hogy a császáriakhoz pártoljon. János atya azonban a várórség ébersége miatt nem juthatott be a várba. A császáriak más csellel folyamodtak, kiszemeltek három kereskedőt: Kapisch Ábrahámot, Jakab Mózeset és Tapoltschán Lázárt, akik jutalom ellenében vállalkoztak arra, hogy a várba letelepedési engedélyt fognak kérni, hogy üzletet nyithassanak. A várbeliek az engedélyt megadták, így a császáriaknak sikerült megbízható kémiszolgálatot létesíteni.

Heister 1710. szeptember 14-én ostrom alá vette a várost. A császári ágyúk több mint 3000 darab 200 fontos (0,45 kg) golyót lőttek a várra. Szörnyű pusztítást okoztak, nem csak az erődtárményben, hanem a várbán és annak épületeiben is. A császáriak egy heti ostroma után a kurucok belátták, hogy a várat fel kell adni.

A szabad elvonulás legfontosabb feltétele volt, hogy a vár őrsége az erődtármény megrongálásáért még kivonulása előtt 800 dénárt fizet. A poggyászuk elszállítására 30 szekeret adtak a császáriak. A kurucok a feltételeket elfogadták és 1710. szeptember 24-én a várat a császáriaknak átadták. A császáriak zsákmánya: 13000 ágyúgolyó, 800 font töltény, 900 kg puskapor és sok más katonai felszerelés.

Bottyán János kuruc generális házában Érsekújvárott, a Batthyányi utcai Népbank épületén 1906-ban emléktáblát helyeztek el. Az emléktábla szövege: „Itt állott Bottyán János, híres kuruc generális kastélya, melyet Érsekújvárnak 1704-ben történt elfoglalásáért Rákóczi fejedelemtől kapott.” Az emléktáblán Bottyán János teljes alakja kuruc generális öltözetben, jobbán karddal volt ábrázolva. Ez a dombormű mészkőből készült. Az emléktáblát 1919-ben összetörték.¹

Dr. Hofer Lajos

Népi kéziratos katonakönyveink művelődéstörténeti jelentősége

A katonakönyvekről

A könyvnyomtatás nem szüntette meg egy csapásra a kéziratos kódexek divatját, legfeljebb más néven, eltérő tartalommal, de fennmaradtak még jó félezer esztendeig. Nálunk a vallásos jellegű kéziratos gyűjteményeket a XVI-XVIII. században fokozatosan váltják fel a világias énekeskönyvek, és ugyanekkor tűnnek fel a különféle emlékiratok, önéletrészek és naplók is. Az írás-olvasás lassú és részleges terjedése miatt, a népi gyakorlat e téren is megkésett: csak a XVIII. század végétől, főként pedig a XIX. század közepétől kezdenek feltűnedezni a népi kéziratosok, s a századfordulón már széles körben el is terjedtek. Utóéletük nagyjából a második világháborúig tartott, bár külső készítésre épp azóta íródott legtöbb paraszti önéletrajz.

A népi kéziratos könyvek tartalmi szempontból legalább olyan változatosak, mint egyházi-nemesi-polgári előzményeik; számuk sem lenne kevesebb, de többségük időközben elkallódott, olykor az utódok el is tüzelték. Kevésbé pusztultak azonban a népi imádságos- és énekeskönyvek, többségük ponyva- és egyházi nyomtatványok szövegeinek másolata. Nemzedékeken át öröklődhettek a vegyes összetételű – főként a bukoviniai székelyek körében ismert – halottaskönyvek, valamint a (paraszt-) kántori halotti búcsúztatók, mert ezeket az énekeket könnyedén át lehetett alakítani. A mindenkori fiatalság inkább nótás- (dalos-) könyveket, füzeteket írt össze, száza-

¹A felhasznált források az Érsekújvári város levéltárából valók, amiket szerencsére még 1938-ban tanulmányoztam. Sajnos, a város levéltára az 1945. március 14-i szőnyegbombázás áldozata lett. Ezen kívül *Halczl Kálmán*: Érsekújvár múltja című könyvét használtam.